

Sorin Nemeti, *Finding Arcobadara. Essay on the Geography and Administration of Roman Dacia*, Cluj-Napoca, Mega, 2014, 178 p.

Recentul studiu al profesorului Sorin Nemeti se încadrează într-o direcție mai veche de cercetare, și anume aceea a geografiei antice cu focalizare directă pe geografia Daciei romane, contribuțiile sale de-a lungul timpului fiind de o reală importanță pentru lămurirea unor probleme legate de localizarea așezărilor romane menționate în sursele geografice antice și pentru demontarea unor clișee istoriografice privind subiectul.

Finding Arcobadara. Essay on the Geography and Administration of Roman Dacia reprezintă o contribuție binevenită care cumulează o serie de aspecte și teorii legate atât de localizarea așezării de pe frontiera nordică a Daciei Porolissensis de la Ilișua-Arcobadara¹ în contextul mai general al percepției antice asupra geografiei lumii cunoscute, respectiv a Daciei, cât și o încercare de creionare a profilului administrativ, social și spiritual a ceea ce astăzi numim *territorium Arcobadarense* ca entitate administrativă.

Lucrarea este structurată pe trei capitole majore, tratând subiectul din punct de vedere epigrafic, geografic și administrativ.

Primul capitol (p. 13-19) vizează încercările de deslușire a unei inscripții descoperite în proximitatea castrului *alei I Tungrorum Frontoniana* în anul 1989. Prima referință legată de altar este de fapt o menționare a

¹ Autorul preferă să păstreze numele *Arcobadara* pentru așezare, deși sesiza într-un studiu recent că, cel mai probabil numele, care figurează și în *Geôgraphikè Hyphêgesis* a lui Klaudios Ptolemaios, a fost *Arkobara*.

textului vizibil pe jumătatea de inscripție păstrată². Următoarea încercare – un pas important în descifrarea inscripției – este făcută de Volker Wollmann și Radu Ardevan, autori care au crezut și că în text apare un zeu de sorginte celtică sau germanică³. Au revenit asupra ei apoi Sorin Nemeti și Mihai Bărbulescu, primii care și-au dat seama că inscripția a fost dedicată unui *Genio territorii Arcobadarensis*⁴, prin urmare, ar fi vorba de prima atestare epigrafică a așezării *Arcoba(da)ra* menționată în sursele antice. Totodată, Ioan Piso, după o examinare atentă, și-a dat seama de numele corecte ale consulilor: *[Praese]nte et Al/[bin(o)] co(n)s(ulibus)*, datând astfel inscripția, respectiv existența acestui *territorium* în anul 246⁵. Ultimul pas în interpretarea acestei inscripții a fost făcut de Dan Dana și Sorin Nemeti care consideră că numele acestei așezări este *Ἀρκοβάρα*⁶ (ipoteză la care subscriu) propunând în urma argumentației, citirea: *Genio territorii Arcobarensis*. Este atestată astfel existența unei entități teritorial-administrative numită *territorium Arcoba(da)rense* în secolul al III-lea p.Chr.

În capitolul al II-lea, numit *Ptolemy and the map of Dacia*, autorul încearcă o analiză extinsă a principalului izvor geografic antic privind provincia Dacia – cea de-a noua hartă a lui Klaudios Ptolemaios. Totodată, sunt discutate ipotezele privind cunoașterea geografică a Daciei înainte de cucerirea romană, înainte de ceea ce numim *redactio in provinciam*, la fel și posibilitățile de interpretare a afirmației lui Eutropius: *Ea provincia decies centena milia passuum in circuitu tenuit*, analizând atât percepția și concepția anticilor despre realitatea geografică de la nordul Dunării, cât și interpretările din istoriografia română care a luat *ad litteram* valoarea acestui perimetru. Un aspect interesant este aducerea în discuție a rolului pe care Dacia îl ocupa în peisajul *orbis terrarum* din epoca augusteică, demonstrația autorului fiind în consens cu discuțiile legate de *Geografia* lui

² Dumitru Protase, Corneliu Gaiu, Gheorghe Marinescu, *Castrul roman și așezarea civilă de la Ilișua (jud. Bistrița-Năsăud)*, în *Revista Bistriței*, X-XI, 1996-1997, p. 27-114.

³ Volker Wollmann, Radu Ardevan, *Disiecta membra. Inschriftenfragmente aus Dakien*, în C. Gaiu, C. Găzduc, ed., *Fontes Historiae. Studia in honorem Demetrii Protase*, Bistrița-Cluj-Napoca, 2006, p. 667-678.

⁴ Sorin Nemeti, Mihai Bărbulescu, *Territorium Arcobadarensis*, în *Ephemeris Napocensis*, XVI-XVII, 2006-2007, p. 107-118.

⁵ Ioan Piso, *Note sur le territorium Arcobadarensis*, în *Acta Musei Napocensis*, 43-44, I, 2006-2007, p. 163-167.

⁶ Dan Dana, Sorin Nemeti, *Ptolémée et la toponymie de la Dacie (VI-IX)*, în *Classica et Christiana*, 11, 2016, p. 67-93.

Agrippa⁷. Revenind la Ptolemaios, autorul discută problema celor 15 „triburi” dacice menționate de geograful antic. Tratarea comparativă a celor două ipoteze avansate de-a lungul timpului în legătură cu aceste districte indigene lasă să se observe tendințele diferite din cadrul istoriografiei românești. Prima ipoteză (sau scenariu) este aceea a lipsei totale din Dacia post 106 a unor *civitates peregrinae*, organizarea administrativă fiind făcută în lipsa structurilor administrative indigene și a unei clase care să-și asume acest rol. Al doilea scenariu este opusul primului și susține existența unor *civitates peregrinae* după cucerirea și organizarea romană. Teoria lui Sorin Nemeti conform căreia acele „triburi” menționate de geograful antic ar fi fost structuri administrative create de administrația romană și nu triburi pre-romane, este din punctul de vedere al logicii argumentației o demonstrație cu un grad de plauzibilitate foarte ridicat. Pe de altă parte, observația conform căreia încercarea de plasare a acestor entități pe o hartă modernă este sortită eșecului, este confirmată de faptul că Ptolemaios nu avea un sistem de proiecție care să-i permită acest lucru. Astfel, amplasarea acelor *poleis* menționate în lista geografului antic este, după cum demonstrează clar autorul, nu în exteriorul estic al arcului carpatic, ci în interiorul său, în cadrul provinciei.

Capitolul se încheie cu o discuție legată de drumul prin estul Daciei, din scrierile geografului anonim din Ravenna. Autorul avansează ipoteza că așezările din estul Daciei sunt cele dintre *Arcoba(da)ra* și *Cumidava*, așezările marcând de fapt un „*limes road in the eastern side of the province, at least between Arcobadara and Brețcu*”, opinie cu care sunt de acord. Autorul punctează și faptul că drumul *Phira-Certiae*, din text, nu este presupusul drum prin estul și nordul provinciei sau drumul de comerț dintre roxolani și iazygi. Corecțiile localizării așezării *Arcoba(da)ra* la Ilișua pe limes-ul nordic sunt astfel clare, nemaexistând niciun dubiu cum că Ilișua ar fi *Congri* sau *Urgum* cum s-a crezut inițial în istoriografia română.

Al treilea capitol (79-146), *Territorium Arcobadarense*, se ocupă de probleme administrative. Autorul începe discuția cu clarificarea terminologiei legate de comunitățile autonome născute lângă castrul auxiliar. În opinia sa, formula *vicus militaris* este puțin anacronică pentru a

⁷ Pentru o introducere în geografia și cartografia din epoca augusteică, vezi Oswald A. W. Dilke, *Maps in the Service of the State: Roman Cartography to the End of the Augustan Era*, în J. B. Harley, D. Woodward, ed., *The History of Cartography*, I, *Cartography in Prehistoric, Ancient and Medieval Europe and the Mediterranean*, Chicago, 1987, 103-107.

desemna asemenea comunități, mai corect fiind, prin analogii din sfera epigrafiei din zona Dunării, termenul *castellum*, care definește o aglomerare civilă din epoca Principatului, cu o autonomie limitată. În discuția privind numele și statutul așezărilor civile dezvoltate în vecinătatea castrelor auxiliare, autorul avansează trei exemple din Dacia: *pagus Miciensis* (Micia), *territorium Arcoba(da)rense* (Ilișua) și *regio Ansamensium* (Căței). Recentă inscripție reinterpretată de George Cupcea și Ioan Piso atestă o *regio Neridonis* la Domnești. Analizând așa-numitele „*territory inscriptions*”, autorul concluzionează că aceste *territoria*, cum este cazul celui de la *Arcoba(da)ra*, sunt unități administrative născute în jurul unor așezări rurale dezvoltate în proximitatea castrelor auxiliare, guvernate după regulile organizării municipale.

Living in Arcobadara, a doua parte a capitolului, tratează dimensiunile etnice și sociale ale așezării. Deși compoziția germanică și celtică a trupei este relativ ridicată, S. Nemeti observă că societatea de la *Arcoba(da)ra* apare ca una cu un grad crescut de romanizare, cu unele excepții, evident.

În ultima parte a capitolului și a cărții, autorul aplică un model de analiză spațială și anume *poligoanele Thiessen*. După cartarea descoperirilor și stabilirea centrelor, Sorin Nemeti aplică această analiză geometrică a poligoanelor pentru a stabili centrul și limitele altor *territoria* cât și a *territorium Arcoba(da)rense*. Sunt luați în calcul atât factorii topografici, drumurile și zonele de cumpănă a apelor (*divergia aquarum*), pentru a identifica întinderea unui *territorium*. Implicarea acestor factori în analiză transformă, după cum bine remarcă și autorul, poligoanele geometrice în poligoane ponderate. Astfel rezultatele obținute arată că *territorium Arcoba(da)rense* este învecinat la vest cu *regio* de la Samum iar către nord-est cu *Nerido* (sau *Triphulum?*), limita nordică fiind linia de turnuri. Menționăm aici că zona frontierei cade sub incidența directă a armatei, limita acestor *regiones* și *territoria* fiind poate puțin mai spre sud.

Trebuie ținut însă seama de câteva aspecte ale acestei analize, care sunt *de facto* principiile de funcționare ale metodei. În primul rând, metoda consideră că zona de formare a unui poligon este alcătuită din toate punctele apropiate centrului, iar în al doilea, consideră că metropola are un rol dominant, din punct de vedere al centrului poligonului. Concepția ierarhică sau conceptele de teritorialitate generate din dominația sau

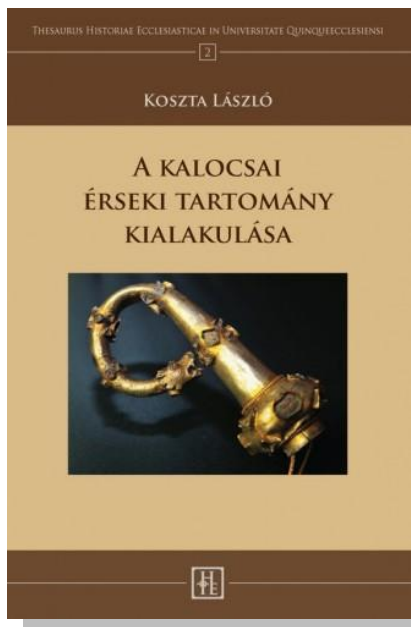
administrarea politică și municipală nu sunt luate în considerare⁸. Totuși, în cazul Daciei unde nu există *termini* cunoscuți, aplicarea unei metode ca cea a *poligoanelor Thiessen* este singura care poate să ofere o imagine despre vecinătatea unor *territoria*. Considerarea acelor *divergia aquarum*, a rutelor cunoscute cât și palierului topografic regional ca fiind indici ai limitelor teritoriilor antice din cadrul Daciei, este momentan singura opțiune avută la îndemână.

În concluzie, demersul lui Sorin Nemeti lămurește câteva aspecte importante legate de geografia și administrația provinciei Dacia, linia de studiu și continuarea în această direcție fiind, după această lucrare, ancorate și stabilite, reprezentând de altfel un punct de plecare sau, dacă nu, o lectură obligatorie pentru cei care doresc să pătrundă tainele concepției antice romane despre organizarea și funcționarea spațiului fizic provincial.

HORAȚIU COCIȘ

Universitatea „Babeș-Bolyai”, Cluj-Napoca

⁸ Eric G. Grant, *Hill-Forts, Central Places and Territories*, în Eric G. Grant, ed., *Central Places, Archaeology and History: Conference Proceedings*, Sheffield, 1986, p. 13-27; Francesca Fulminante, *Ager Romanus antiquus: Defining the most ancient territory of Rome with a GIS-based approach*. *Archaeological Computing Newsletter*, 62, 2005, p. 7-17; Kate da Costa, *Drawing the line: An Archaeological methodology for detecting Roman provincial borders*, în Oliver Hekster et al., ed., *Frontiers in the Roman World. Proceeding of the Ninth Workshop Impact of Empire*, Boston, 2011, p. 49-60.

László Koszta, *A Kalocsai érseki tartomány kialakulása*, Pécs, 2013, 150 p.

László Koszta (1962-2015) s-a născut la Szombathely și a studiat istoria, geografia și limba latină la Universitatea József Attila din Szeged. La aceeași universitate și-a desfășurat activitatea didactică începând cu anul 1995. A fost membru al Comisiei de Istorie din cadrul Academiei Maghiare. De numele său se leagă și fondarea prestigioasei reviste *Aetas*. Cea mai mare parte a cercetărilor sale vizează istoria bisericii din Ungaria arpadiană și angevină. Regretatul profesor a mai studiat și subiecte precum

istoria urbană, istoria scrisului sau istoria economică. În ultimele luni ale vieții sale pregătea un studiu referitor la întemeierea episcopiei Transilvaniei, pe care trecerea prematură la cele veșnice l-a împiedicat să îl finalizeze. Studiile sale sunt caracterizate de o rar întâlnită erudiție, unul dintre principalele sale merite fiind cunoașterea detaliată a bibliografiei străine.

Lucrarea de față tratează formarea provinciei arhiepiscopale de Kalocsa. Cercetarea pornește de la următoarele întrebări: *de ce a fost aleasă Kalocsa pentru a deveni reședința unei eparhii? ce statut a avut inițial eparhia de Kalocsa? dacă a fost într-adevăr o arhiepiscopie de ce a avut nevoie tânăra biserică din Ungaria de două arhiepiscopii? de ce a avut eparhia de Kalocsa două reședințe?* Relevanța acestei cercetări este dată de importanța subiectului, în care nu s-a ajuns la un consens până în prezent și de gama variată a argumentelor: autorul apelează atât la izvoarele interne, cât și la numeroase analogii din alte zone ale creștinătății, respectiv la vastele sale cunoștințe din domeniile filologiei, dreptului canonic, geografiei și arheologiei. Rezultatul este o teorie originală și coerentă. Pentru istoriografia română, relevanța cărții este dată în primul rând de faptul că ea combate teoria lui István Báan, conform căreia în biserica

maghiară arpadiană ar fi existat inițial o mitropolie de rit grec, pe care mai mulți cercetători de la noi au adoptat-o fără rezerve⁹.

Chintesența teoriei lui László Koszta o reprezintă ideea conform căreia eparhia de Kalocsa ar fi fost inițial o arhiepiscopie titulară/exemptă, fără sufragani, tip reglementat canonic în Răsărit, dar întâlnit adesea și la periferiile creștinătății apusene, în Italia de Sud, Catalonia sau Anglia.

În opinia autorului, rangul arhiepiscopal nu poate fi pus în legătură cu activitatea misionară, deoarece episcopia de Eger, din care s-a desprins mai târziu cea de Oradea a aparținut mereu de provincia Strigoniului, iar celelalte două episcopii presupuse a face parte din aria de jurisdicție a Kalocsei, Transilvania și Cenad erau insuficiente pentru o provincie mitropolitană, care trebuia să cuprindă cel puțin patru episcopii. Fondarea mitropoliei de Kalocsa nu poate fi plasată în anii care au urmat după moartea lui Ștefan cel Sfânt, deoarece aceștia au reprezentat o perioadă de criză, în care a fost pusă în pericol însăși existența structurii ecleziastice maghiare. De asemenea, este exclusă legătura dintre Kalocsa și convertirea maghiarilor negri, deoarece cealaltă episcopie de pe teritoriul acestora, cea de Pécs, a aparținut mereu provinciei Strigoniului. László Koszta combate și teoria conform căreia rangul arhiepiscopal al Kalocsei ar proveni din mutarea la Esztergom a primului episcop, Acherius-Anastasius, arătând că transferul episcopilor dintr-o dieceză în alta nu era posibilă conform normelor de drept canonic din secolul XI.

Ipoteza conform căreia arhiepiscopia de Kalocsa ar fi o continuare a eparhiei lui Hierotheus este și ea combătută. Din cele aproximativ 12.000 de documente păstrate din perioada arpadiană, unul singur este în limba greacă, și acela a trebuit să fie tradus la începutul secolului al XII-lea, așadar influența culturală greacă pare a fi minimă. Pечеțile episcopilor Turkiei provin de pe teritoriul bizantin sau din locații necunoscute și niciuna nu conține imaginea Sfântului Paul, patronul arhiepiscopiei de Kalocsa. *Notitia episcoporum*, lista episcopilor de rit oriental care îi menționează în mai

⁹ István Baán, *The metropolitanate of Tourkia. The organization of the Byzantine Church in Hungary in the Middle Ages*, în *Byzanz und Ostmitteleuropa 950-1453. Beiträge zur eine table-ronde des XIX International Congress of Byzantine Studies, Copenhagen, 1996*, hrsg. von Günter Prinzing, Maciej Salamon, Wiesbaden, Harrassowitz Verlag, 1999, p. 45-54; Șerban Turcuș, *Sfântul Gerard de Cenad sau despre destinul unui venețian în jurul anului O Mie*, București, Carom, 2004, p. 28-29; Mihai Răzvan Neagu, *Episcopi și episcopii în estul Ungariei medievale. Tipologii episcopale în diecezele de Transilvania, Oradea și Cenad în Evul Mediu: studii*, Cluj-Napoca, Mega – Școala Ardeleană, 2016, p. 11-30.

multe rânduri și pe mitropoliții Tourkiei, conține și teritorii în care nu funcționa de facto o episcopie orientală. Singurul episcop de Kalocsa susceptibil de a fi grec după numele de botez este un anume Georgius, despre care se știe că a participat la activități liturgice alături de papa Leon IX. Căsătoria prințului Emeric cu o prințesă bizantină nu este mai presus de orice îndoială, există și o teorie conform căreia soția lui Emeric ar fi fost o prințesă croată. În plus, capitlurile, instituții necaracteristice bisericii răsăritene sunt amintite în trei dintre episcopiile presupuse a fi grecești până la sfârșitul secolului XII. Legenda Sfântului Gerard vorbește despre mutarea călugărilor bazilitani de la Morisena la Oroszlámos, ceea ce indică atât toleranța față de biserica răsăriteană, cât și neimplicarea acesteia în structura episcopală.

Răspunsul la prima întrebare de cercetare este unul simplu: Kalocsa pare a fi, pe baza descoperirilor arheologice, unul dintre centrele Arpadienilor în vremea lui Ștefan cel Sfânt și a tatălui său.

Autorul dedică un spațiu mult mai larg demonstrării ipotezei sale centrale, conform căreia Kalocsa ar fi avut la începuturile sale o arhiepiscopie titulară. Arhieriei de la Kalocsa au fost numiți în numeroase rânduri arhiepiscopi pe parcursul secolului XI, iar de la începutul secolului XII știm că un ierarh de Kalocsa a primit și palium. Însă la înființarea episcopiei de Zagreb, care va aparține mai târziu provinciei de Kalocsa, aceasta a fost dotată de ierarhii din Győr, Veszprém și Esztergom, toți trei din provincia strigoniensă. La începutul secolului XII, arhiepiscopul Strigoniului a condus un sinod la care au participat cei 10 sufragani ai săi, număr care include în mod necesar și Kalocsa. De asemenea, trebuie menționat faptul că arhiepiscopul de Esztergom a condus un sinod la Oradea în 1134, fapt imposibil din punct de vedere canonic dacă Oradea ar fi aparținut la acel moment provinciei mitropolitane de Kalocsa. În aceste condiții, singura soluție posibilă este acceptarea existenței unei arhiepiscopii titulare la Kalocsa și a unei singure provincii mitropolitane la începuturile bisericii maghiare.

Titlul arhiepiscopal al arhieriei din Kalocsa poate fi explicat prin importanța centrului arpadian de aici și prin prestigiul personalității lui Acherius-Anastasius, primul conducător al diecezei, care se pare că a fost deja investit cu titlul de arhiepiscop misionar în jurul anului 1000. În opinia autorului, Acherius-Anastasius nu poate fi aceeași persoană cu Anastasius, cel de-al treilea arhiepiscop al Strigoniului din două motive: în secolul XI o

mutare a episcopilor era necanonică, respectiv o singură persoană nu putea îndeplini atâtea funcții pe parcursul vieții (abații mănăstirilor Pannonhalma și Pécsvárad purtau la rândul lor numele Anastasius). László Koszta consideră că abatele de Pécsvárad a devenit arhiepiscop de Kalocsa, iar cel de Pannonhalma arhiepiscop de Esztergom.

Formarea provinciei arhiepiscopale de Kalocsa a avut loc la jumătatea secolului al XII-lea. Această ipoteză este susținută de mai multe dovezi indirecte: în jurul anului 1150 jumătate din corpul episcopal maghiar a fost schimbată din motive necunoscute; în provincia de Kalocsa sunt integrate mai multe enclave strigoniense, printre altele și Pământul Crăiesc din sudul Transilvaniei, colonizat tocmai în această perioadă; faptul că Esztergom-ul obține jurisdicția asupra bisericilor regale și toate decimele din veniturile regale în pofida legilor anterioare poate fi privit ca o compensație pentru pierderea unei părți a provinciei arhiepiscopale; în această perioadă au fost organizate și alte provincii ale unor arhiepiscopii titulare de la periferiile Bisericii romane; tot acum debutează rivalitatea dintre cele două scaune arhiepiscopale și numeroasele conflicte ale arhiepiscopului de Strigoniu, Luca cu papa și cu regele maghiar. Separarea celor două provincii maghiare nu este amintită explicit de documente, însă poate fi pusă în legătură cu două momente importante: întâlnirea de la Bács a regelui Ungariei, Dalmației și Croației, Géza II cu cei trei arhiepiscopi din regatele sale de Crăciunul anului 1158 sau înțelegerea dintre același Géza II și papa Alexandru III, în urma căreia suveranul maghiar îl recunoștea pe pontiful roman în detrimentul antipapei Victor IV.

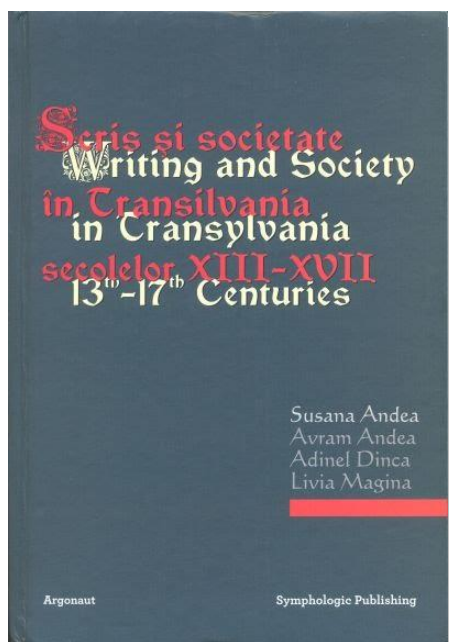
Rivalitatea dintre cele două scaune arhiepiscopale s-a manifestat mai ales în conflictul privitor la dreptul de încoronare a regilor Ungariei, obținut și întărit în mai multe rânduri de arhiepiscopii de Strigoniu. Concurența dintre cele două eparhii s-a manifestat și în planul edificiilor de cult și al liturghiei: ambele centre episcopale și-au construit catedrale noi menite să le reprezinte prestigiul; arhiepiscopii de Kalocsa au refuzat să adopte inovațiile liturgice strigoniense. Conflictul s-a încheiat în jurul anului 1220, supremația Strigoniului a fost recunoscută definitiv, iar atenția arhiepiscopului de Kalocsa s-a îndreptat înspre misiunea din Balcani.

Înființarea centrului de la Bács se explică în primul rând prin accesul mai facil la căile de comunicații și poziția mai centrală în cadrul diecezei. Importanța acestui al doilea centru crește în condițiile în care arhiepiscopii devin interesați de misiunea din Balcani. Totuși, centul de la Kalocsa nu este

abandonat, ba chiar este dezvoltat de arhiepiscopi, mai ales datorită tradiției prin care aceștia doresc să își legitimeze pretențiile de egalitate cu cealaltă arhiepiscopie maghiară.

În concluzie, datorită argumentării solide și multilaterale, consider că teoria lui László Koszta referitoare la formarea provinciei arhiepiscopale de Kalocsa trebuie considerată a fi cea mai apropiată de adevăr cel puțin până la formularea unor contraargumente la fel de solide.

MIHAI KOVÁCS
Universitatea „Babeș-Bolyai”, Cluj-Napoca

Susana Andea, coord., Avram Andea, Adinel Dincă, Livia Magina, *Scris și societate în Transilvania secolelor XIII-XVII*, Cluj-Napoca - Gatineau, Argonaut - Symphologic Publishing, 2013, 378 p.

Diplomatica medievală și premodernă din Transilvania este departe de a se bucura de atenția necesară din partea specialiștilor români, în condițiile în care relativ puține aspecte privind practicile scrierii au fost relevate de către aceștia. În aceste condiții, volumul de față reprezintă o contribuție semnificativă la cunoașterea sistemelor de scriere și

a rolului acestora în societatea transilvăneană a secolelor XIII-XVII. Tomul conține informații generale și exemple ilustrative despre tipurile de scriere, conținutul documentelor de epocă, activitatea notarilor, dieilor, cancelarilor etc. și principalele instituții care au fost legate de această practică. De asemenea, se ocupă și de relevarea caracteristicilor scrisului latin, autorii dorind ca prin acest volum să lărgescă orizontul tematic al cercetărilor anterioare.

Susana Andea (n. 1956) este cercetător științific gradul I la Institutul de Istorie Națională „George Barițiu” din Cluj-Napoca, coordonatoarea de volum și editor al colecției *Documenta Romaniae Historica, Series C. Transilvania*. A publicat mai multe studii despre documentele medievale și premoderne¹⁰ și este o specialistă a scrierilor latine din epoca voievodatului și cea a principatului. Avram Andea (n. 1948) a fost profesor de istorie medievală la Universitatea „Babeș-Bolyai” Cluj-Napoca și s-a remarcat prin cercetările legate de Banatul medieval și modern. Adinel Ciprian Dincă (n. 1976) este lector la Universitatea „Babeș-Bolyai” Cluj-Napoca și editor al colecției amintite mai sus. Livia Magina (n. 1978) este cercetător științific

¹⁰ Spre exemplu, *Actul scris și valoarea lui probatorie în practica juridică din Transilvania (sec. XIII-XIV)*, în *Anuarul Institutului de Istorie „George Barițiu”. Series Historica*, LIII, 2014.

gradul III la Muzeul Banatului Montan din Reșița și a publicat mai multe studii despre sistemul de scriere medievală din Transilvania¹¹.

Volumul colectiv începe cu un *Cuvânt introductiv* (p. 7-9) al autorilor, în care este subliniată importanța contribuțiilor la o mai bună înțelegere a fenomenului, prin interpretarea unor izvoare inedite, și sunt oferite detalii despre structura articolelor. Primul capitol, *Practici ale scrisului în Transilvania voievodală* (p. 15-108) conține analize privind preambulul actelor, terminologia epocii (*magister, litteratus*) și documentele episcopilor Transilvaniei, din secolele XIII-XVI. Cel de-al doilea capitol, *Transilvania princiară și practici ale scrierii private* (p. 109-234), cuprinde două articole despre scriptele și diecii de pe domeniile Hunedoarei și Albei Iulia în secolele XVI-XVII, iar ultimul capitol conține *Scrisul în orizontul rural din Transilvania (sec. XVI-XVII). Preliminarii* (p. 235-271) semnat de Livia Magina. Urmează un rezumat consistent în limba engleză (p. 275-316), o listă cu abrevieri, bibliografia și indicele de persoane și de localități.

Volumul dovedește o documentare bogată și diversă, cu trimiteri la biblioteci și arhive din România și Ungaria. În special Adinel Dincă arată o foarte bună orientare în fondurile arhivistice din aceste două țări și familiarizarea cu o mare parte din istoriografia germană dedicată practicilor scrierii medievale, în urma stagiilor de cercetare din Germania și Austria. În anexa articolului său, *Documente și scrisori ale episcopilor Transilvaniei (sec. XIII-XVII)* (p. 47-108), găsim 221 de referințe la fondurile în care se păstrează documente episcopale transilvănene. O altă anexă importantă este cea publicată de Avram Andea și Susana Andea, conținând conscripția orașului Alba Iulia din anul 1698 (p. 165-234). Autorii cunosc bine lucrările generale din istoriografia europeană, fapt care ajută la plasarea în context continental a tipologiei și a caracteristicilor scrierilor latine și maghiare din Transilvania. În general, limbajul folosit este clar – acolo unde se cere, și tehnic – cu o terminologie specifică studiului diplomaticii medievale și premoderne¹².

¹¹ Un exemplu: *The memory of writing in the Banatian municipal institutions during the fifteenth-seventeenth centuries*, în *Transylvanian Review*, XXIV, Supplement 4, 2013.

¹² Inserțiile de termeni inadecvați, precum *updatare* sau *ani-lumină*, folosiți fără ghilimelele de rigoare de L. Măgina, par mici neatenții de parcurs.

Argumentația folosită de autori este bine construită și riguroasă, pornind de la cadrul general al înscrisurilor europene¹³. Terminologia folosită în documente este explicată minuțios, iar grafia literelor este analizată cu mare grijă, pentru a stabili tipologia și mediul cultural care a influențat aceste scrieri. Sunt evidențiate o serie de caracteristici ale cancelariilor din secolele XIII-XVII și felul în care schimbările din societate au dus la modificarea felului de a scrie. Nevoile societății sunt cele care au impus noi metode de a scrie și de a nota informațiile; Renașterea, Reforma și creșterea indicelui alfabetizării reprezintă fenomene istorice care au schimbat atitudinile față de scris, fie că este vorba de mediul rural, nobiliar, episcopal, urban etc.

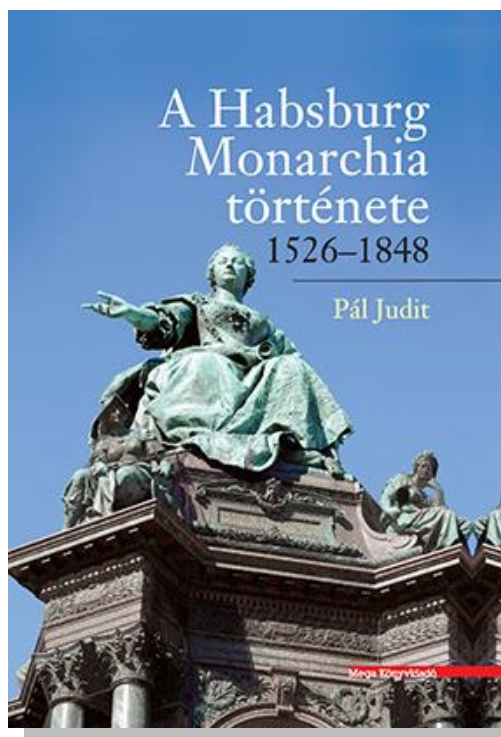
Dificultățile pe care trebuie să le înfrunte specialiștii sunt cvasi-cunoscute: numărul mic al documentelor și studiilor publicate, lipsa unei cercetări de profunzime a arhivelor din țară și din statele vecine, necesitatea asimilării unor tehnici speciale de analiză a grafiei scrierilor medievale și premoderne¹⁴, stabilirea autenticității documentelor etc. De aceea, recenta apariție editorială este cu atât mai importantă, cu cât puțini sunt cei care abordează această tematică în mediul științific românesc. Sunt de acord cu cei patru istorici când afirmă că prin acest volum sunt deschise *perspective generoase* pentru investigarea culturii din Transilvania secolelor XIII-XVII, cu atât mai mult cu cât anunță și că vor continua cercetările și vor dezvolta interpretările de până acum. Cei care vor trata pe viitor problematica scrierii latine și maghiare din secolele amintite, dar și impactul lor asupra societății, vor trebui să lărgescă aria tematică, să interpreteze și cazurile altor categorii sociale (din mediul urban, mai puțin analizat în acest volum) și să stabilească în detaliu rolul înscrisurilor oficiale și particulare în viața comunităților și a relațiilor dintre diferite spații europene.

MARIAN HORVAT

Universitatea „Babeș-Bolyai”, Cluj-Napoca

¹³ În acest sens, este esențială lucrarea lui István György Tóth, *Literacy and Written Culture in Early Modern Central Europe*, Budapesta, 2000.

¹⁴ Pentru o introducere în aspectele legate de paleografia latină din Transilvania, vezi Zsigmond Jakó, *Paleografia latină cu referire la Transilvania (sec. XII-XV)*, în *Documente privind istoria României. Introducere*, vol. I, București, 1956 și Idem, *Dezvoltarea problematicii și a metodelor de cercetări paleografice latine*, în *Revista Arhivelor*, 9, 1, 1966.

Judit Pál, *A Habsburg Monarchia története 1526-1848*, Cluj-Napoca, Mega, 2014, 433 p.

Judit Pál este profesor la Universitatea „Babeș-Bolyai” din Cluj-Napoca, îndeplinind în același timp funcția de director al Departamentului de Istorie în Limba Maghiară, din cadrul Facultății de Istorie și Filosofie. Printre domeniile sale de interes întâlnim istoria orașelor din Transilvania (sec. XVIII-XIX), istoria armenilor din Transilvania (sec. XVIII-XIX), istoria socială, politică și relațiile interetnice din Transilvania (sec. XVIII-XIX).

Structura lucrării intitulate *A Habsburg Monarchia története 1526-1848* are aspectul unui manual universitar, pus la dispoziția publicului cititor de limbă maghiară. Tema centrală este reprezentată de trecutul monarhiei habsburgice în intervalul temporal 1526-1848. Limita inferioară este marcată de lupta de la Mohács, moment după care evoluția întregii regiuni central-europene cunoaște o modificare *ex abrupto*. Micile agregări sociale sau teritorial-politice din această zonă sunt polarizate de cele două mari centre aflate în plin avans. În același timp, periferiile reprezintă miza principală în dialectica acțiunilor de natură belică. Ele își modifică forma și sunt modificate în funcție de realitățile și frământările secolelor XVII-XIX. Toate aceste fapte se înscriu în cadrul general al luptei pentru hegemonia central- și est-europeană. Este subliniată respingerea ideii conform căreia doar regatul Ungariei ar fi fost afectat într-un mod ireversibil, insistându-se pe consecințele născute în urma expansiunii Imperiului otoman pentru întreaga regiune Centrală a Europei.

Judit Pál leagă într-un mod indivizibil trecutul Ungariei și al Transilvaniei de cel al monarhiei habsburgice, precizând relativitatea cu care ar trebui privită unicitatea evenimentelor regionale. Astfel, perspectiva

clasică este modificată, centrul care captează discursul istoric suferind un transfer de la ceea ce istoricul Zsolt Hunyadi numea *national history writing*, către o abordare regională. Momentul simbolic al luptei de la Mohács nu mai este redat sub forma unei înfrângerii a regatului Ungariei în fața Imperiului otoman, ci ca un eveniment care a afectat întreaga creștinătate din această regiune.

Pe lângă conflictele consumate în teren, odată cu emergența *pericolului otoman (török veszély)*, autoarea își concentrează discursul istoric și pe frământările interne survenite odată cu Reforma. În siajul acestor procese, care pun la încercare coerența monarhiei, pornește de fapt o politică mai activă a habsburgilor, cu accente de violență, care în istoriografia consacrată poartă numele de *Contrareformă*. Pentru exemplificarea diferendelor, se recurge frecvent la spațiul ceh și maghiar.

Relevanța acestei lucrări pentru istoria Transilvaniei este una considerabilă, deși nu are pretenția de a oferi răspunsuri care să substituie necesitatea scrierii unor studii speciale. Marele merit al cărții rezidă în evitarea a ceea ce teoreticianul britanic al istoriei, Quentin Skinner, denunță a fi *mythology of doctrines*. Sunt evitate astfel acele procedee care, în virtutea confirmării sau infirmării unor realități care au o relevanță actuală, își construiesc argumentarea într-o manieră retroactivă, creionând astfel anacronisme conștiente sau nu.

Limita cronologică superioară subliniază frământările care se concentrează în jurul conservatorismului propus de von-Meternich, căruia i se împotrivesc liberalismul și naționalismul, specifice întregului continent. În plus, sfârșitul lucrării subliniază crizele administrației habsburgice și necesitatea căutării unor soluții pentru aplanarea acestora. Desigur, conflictele care afectează structura administrativă a Habsburgilor ajung la apogeu în anul 1848, consacrat în istoriografie sub denumirea de *primăvara a popoarelor*. Deceniul va modifica structura Imperiului într-un mod ireversibil, constituind astfel limita abordării problemei de către autoare.

Autoarea plasează abordarea într-o morfologie binară, materializată în dezbaterile segregare versus integrare. Structura eterogenă a Imperiului habsburgic și, în fapt, a întregii Europe Centrale și a Balcanilor, constrâng administrația imperială la o politică diversă, care își schimbă forma în mai multe rânduri. Aceste adaptări ale administrației habsburgice au asigurat continuitatea Imperiului, care și-a schimbat compoziția și coerența într-un mod repetat, însă substanța monarhiei habsburgice a rămas aceeași. Astfel,

se conturează un nou conflict, al vechiului și al noului. Această structură îmbracă haina unui oximoron, care a clădit baza care a asigurat funcționalitatea Imperiului.

Astfel, limitele lucrării constau în principal în tratarea generală a subiectelor, făcând posibilă o introducere în radiografierea scheletului instituțional și constituțional al monarhiei habsburgice. În plus, abordarea contextului general face mult mai accesibilă plasarea lecturilor anterioare sau posterioare în grila culturală și politică specifică spațiului central-european. Aparatul critic trădează utilizarea exclusivă a literaturii secundare, autoarea neavând de altfel pretenția să atace subiecte cu statut inedit. Elementul care marchează nota distinctă a cărții, în comparație cu literatura secundară de limbă maghiară, care a avut un ecou istoriografic substanțial, este redat de unghiul de abordare al autoarei și de puntea de trecere țesută de aceasta între dimensiunile universal și particular.

NORIS ERICH SZAKÁCS
Universitatea „Babeș-Bolyai”, Cluj-Napoca